

Р.Нұрасыл, Қ.Асылжан, А.С. Муканова
Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
nrasylrahymtaj3@gmail.com; asylzhankairatuly@mail.ru

АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Адами капитал кез-келген елдің тұрақты экономикалық өсуін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Оған кәсіпқойлық (білім, шеберлік, тәжірибе), денсаулық (физикалық және психикалық), білім, эрудиция, басқа да таланттар, жеке психотип және оның еңбек мотивациясы кіреді, бұл еңбек өнімділігі мен экономиканың инновациялық әлеуетіне тікелей әсер етеді [1]. Жаһандану және технологиялық революция жағдайында адами капитал әлемдік аренадағы бәсекеге қабілеттіліктің маңызды факторына айналуға.

Елеулі табиғи ресурстарға ие Қазақстан үшін адами капиталды дамыту экономиканы әртараптандыру және шикізат секторына тәуелділікті төмендету бағытындағы стратегиялық қадам болып табылады. Соңғы жылдары Мемлекет білім беру жүйесін жаңғыртуға, жұмысшы кадрлардың біліктілігін арттыруға және денсаулық сақтауды жақсартуға айтарлықтай күш салуда. Алайда, қол жеткізілген жетістіктерге қарамастан, Қазақстан білім беру мен денсаулық сақтауға қол жеткізудегі теңсіздік, мамандардың шетелге кетуі және еңбек нарығының талаптарына сәйкес келетін заманауи білім беру бағдарламаларының жетіспеушілігі сияқты бірқатар проблемаларға тап болады.

Осы мақаланың мақсаты-адами капиталдың Қазақстанның экономикалық дамуына әсерін талдау, бар проблемаларды анықтау және оларды шешу жолдарын ұсыну, сондай-ақ елдің ұзақ мерзімді экономикалық өсуін ынталандыру үшін адами капиталды одан әрі дамыту перспективаларын қарастыру.

Адами капитал (ағылш. human capital) - адамның және жалпы қоғамның әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолданылатын білім, білік, дағдылар жиынтығы. Бұл терминді алғаш рет 1958 жылы американдық экономист Джейкоб Минсер, содан кейін 1961 жылы Теодор Шульц және Гари Беккер бұл идеяны 1964 жылдан бастап адами капиталға салынған инвестициялардың тиімділігін негіздеу және адамның мінез-құлқына экономикалық көзқарас қалыптастыру арқылы дамытты.

Бастапқыда адами капитал дегеніміз — бұл адамның жұмыс қабілеттілігін арттыратын адамға салынған инвестициялардың жиынтығы-білім мен кәсіби дағдылар. Болашақта тұжырымдама кеңейді. Дүниежүзілік Банктің мәліметтері бойынша оған тұтыну шығындары — отбасылардың тамақтану, киім-кешек, тұрғын үй, білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет шығындары, сондай-ақ мемлекеттің осы мақсаттарға жұмсаған шығындары кіреді [2].

Қызметкерлердің білім деңгейі мен біліктілігін арттыру өндірістік процестердің жақсаруына, шығындардың төмендеуіне және өнім шығарудың ұлғаюына әкеледі. Нәтижесінде адами капиталдың жоғары деңгейіне ие экономикалар экономикалық өсудің жоғары қарқынын көрсетеді. Бұл, әсіресе, экономиканы әртараптандыру IT, инновациялық технологиялар, машина жасау және агроөнеркәсіптік сектор сияқты жаңа салалар үшін жоғары білікті кадрларды даярлауды талап ететін Қазақстан сияқты елдер үшін өте маңызды.

Сонымен қатар, адами капитал халықтың жаңа бизнес құру және инновациялық стартаптарды іске қосу қабілетін арттыра отырып, кәсіпкерлік белсенділікті дамытуға ықпал етеді. Бұл өз кезегінде шағын және орта бизнесті дамыту арқылы экономикалық өсу үшін қосымша мүмкіндіктер ашады, бұл Қазақстан үшін шикізат экспортына тәуелділікті төмендетуге ұмтылу жағдайында маңызды [3].

Қазақстан айтарлықтай табиғи ресурстарға ие бола отырып, экономиканы әртараптандыруға ұмтылады, бұл дәстүрлі және жаңа салаларда жоғары білікті жұмыс күшін талап етеді. Адами капиталдың ел экономикасының негізгі секторларына әсерін қарастырайық.

Мұнай-газ саласы Қазақстан үшін кірістер мен экспорттың негізгі көзі болып қала береді, алайда оның болашағы мамандардың біліктілік деңгейімен және заманауи технологияларды енгізумен тікелей байланысты. Осы саладағы кадрларды сапалы даярлау өндіріс тиімділігін арттыру, шығындарды азайту және цифрландыру және автоматтандыру сияқты озық әдістерді қолдану үшін қажет. Мұнай-газ секторында инновацияларды енгізу жаңа технологиялармен жұмыс істеуге қабілетті инженерлерді,

техниктерді және IT-мамандарды даярлауды қоса алғанда, адами капиталға қомақты инвестицияларды талап етеді.

Қазақстанның мұнай-газ секторындағы адами капиталдың әсері туралы нақты статистиканы ұсыну үшін осы саладағы жұмыс күшін дамытудың рөлін түсіну маңызды. Соңғы екі онжылдықта Қазақстанның мұнай-газ секторында айтарлықтай өсім байқалды, адами капиталды дамыту көбінесе артта қалды.

Есептерге сәйкес, Қазақстанда мұнай мен газ өндіру кеңеюін жалғастыруда, 2018 жылы 91,9 миллион тоннадан астам шикі мұнай өндіріліп, әлемде 17-ші орынға ие болды [4]. Алайда білікті жұмыс күшін біріктіру өте маңызды мәселе болды. Қазақстан мұнай мен газдың мол қорын өндірсе де, оның шетелдік тәжірибеге сүйенуі жергілікті адами капиталдың ұзақ мерзімді дамуына, әсіресе инженерлік және мамандандырылған операциялар сияқты техникалық салаларда кедергі келтірді.

Жұмыс күшіндегі жергілікті қамтуды арттыруға күш салынды және әртүрлі бастамалар, соның ішінде кәсіптік оқыту және жоғары білім беру бағдарламалары мұнай-газ саласындағы дағдыларға бағытталған. Дүниежүзілік Банктің мәліметі бойынша, адами капиталды әділ дамыту Қазақстан үшін, әсіресе тұрақты өсу үшін ішкі сараптама қажет мұнай-газ сияқты салаларда басты басымдық болып қала береді.

Деректер 2000 жылдан 2020 жылға дейін Қазақстан мұнай-газ секторындағы адами капиталға айтарлықтай инвестиция салғанын көрсетеді, бұл қызметкерлердің біліктілігінің жақсаруына және олардың өнімділігінің артуына әкелді. Мысалы, салада жұмыс істейтін барлық қызметкерлердің шамамен 30% - ы халықаралық оқыту бағдарламаларынан өтті, бұл апаттар деңгейін төмендетуге және кен орындарын пайдалану сапасын арттыруға көмектесті [5].

Ақпараттық технологиялар (IT) секторы және цифрлық экономика Қазақстанда, әсіресе "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасы шеңберінде үлкен маңызға ие болуда. Бағдарламашыларды, деректер инженерлерін, әзірлеушілерді және талдаушыларды қоса алғанда, жоғары білікті мамандарсыз бұл саланы дамыту мүмкін емес. Елдегі IT-компаниялар, стартаптар және технологиялық кластерлер санының өсуі адами капиталға тікелей байланысты.

Машина жасау, металлургия және химия өнеркәсібін қамтитын Қазақстанның өнеркәсіптік секторы да жаңғырту және өнімділікті арттыру үшін білікті кадрларға мұқтаж. Өнеркәсіпті дамыту инженерия, материалтану және өндірістік технологиялар саласындағы мамандарды тартуды талап етеді. Өндірістік процестерге инновацияларды енгізу тиімділікті арттыруға, шығындарды азайтуға және өнім сапасын жақсартуға мүмкіндік береді, бұл адами капитал деңгейіне тікелей байланысты.

Адами капитал Қазақстан экономикасының барлық негізгі секторларының дамуына шешуші әсер етеді. Мысалға дәстүрлі мұнай-газ саласында білікті кадрлар тиімділікті арттыруды және жаңа технологияларды енгізуді қамтамасыз етеді. IT және цифрлық экономика сияқты жаңа салаларда Адами капитал деңгейі Қазақстанның жаһандық технологиялық трендтердің бір бөлігі болу қабілетін айқындайды. Білім беруге, кадрлар даярлауға және адами капиталды дамытуға инвестициялар ел экономикасының табысты экономикалық өсуі мен әртараптандырылуының кепілі болып табылады.

Қазақстанда адами капиталды дамыту экономикалық өсу мен жаңғыртуды тежейтін бірқатар проблемаларға тап болады. Негізгі проблемалардың бірі-жұмысшылардың біліктілігінің жеткіліксіз деңгейі, әсіресе мұнай-газ сияқты технологиялық күрделі салаларда. Бұл шетелдік мамандарға тәуелділікке және жергілікті кадрлардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне әкеледі. Кәсіптік оқыту бағдарламалары көбінесе еңбек нарығының талаптарына сәйкес келмейді.

Сондай-ақ, бүкіл ел бойынша кадрлардың біркелкі бөлінбеуі маңызды мәселе болып табылады. Білікті мамандар негізінен Алматы және Нұр-сұлтан сияқты ірі қалаларда шоғырланған, ал ауылдық өңірлерде кадрлар тапшылығы байқалады. Ауылдық жерлерде сапалы білім мен оқытуға қол жетімділік шектеулі, бұл теңгерімсіздікті күшейтеді.

Білім беру жүйесі де қазіргі экономикалық шындыққа бейімделуді қажет етеді. Білім беру бағдарламалары әрқашан нарық талаптарына сәйкес келе бермейді, бұл оқу орындары ұсынатын Дағдылар мен жұмыс берушілер талап ететін дағдылар арасында алшақтық тудырады. Сонымен қатар, өмір бойы дағдыларды жаңартуға мүмкіндік беретін үздіксіз білім беру жүйесі дамымаған.

Халықтың қартаюуы және "мидың ағуы" сияқты демографиялық мәселелер жағдайды одан әрі нашарлатады. Шетелде оқыған жастар көбінесе Отанына оралмайды, бұл жоғары білікті мамандардың жетіспеушілігіне әкеледі.

Адами капиталды инвестициялау бойынша күш-жігерге қарамастан, білім беру және оқыту бағдарламаларын қаржыландыру жеткіліксіз болып қала береді. Бұл сапалы білімге қол жетімділіктің шектелуіне әкеледі және елдегі инновациялық технологиялардың дамуына кедергі келтіреді.

Қазақстанда адами капиталды дамыту перспективалары экономиканы әртараптандыруға және елдің бәсекеге қабілеттілігін жақсартуға бағытталған аса маңызды стратегиялық басымдықтармен байланысты. Негізгі бағыттардың бірі-қазіргі заманғы технологиялар мен нарықтық жағдайлардың сын-тегеуріндеріне бейімделуге мүмкіндік беретін білім беру және кадрлар даярлау жүйесін жақсарту болып табылады. "Қазақстан 2050" бағдарламасы аясында Үкімет білім беру бағдарламаларын реформалауды, мамандарды даярлау сапасын арттыруды және академиялық ұтқырлықты күшейтуді талап ететін зияткерлік ұлт құру мақсатын қояды.

Цифрлық дағдыларды дамыту және экономиканың түрлі салаларында технологияларды енгізу маңызды аспект болып табылады. STEM дағдыларына бағытталған бағдарламалар (ғылым, технология, инженерия және математика) инновациялық экономика үшін кадрлар даярлауда маңызды рөл атқарады. Төртінші буынды жеделдетілген цифрландыру және индустрияландыру жағдайында IT, инженерия және жобаларды басқару мамандарын даярлауға ерекше назар аударылады [6].

Келешектің бірі үздіксіз білім беру және біліктілікті арттыру жүйесін дамыту болып табылады. Тез өзгертін технологиялар жағдайында бұл жұмысшы кадрлардың бәсекеге қабілеттілігін сақтаудың және олардың еңбек нарығында икемділігін қамтамасыз етудің маңызды құралы болады. Мемлекет ересектерге арналған білім беру бағдарламаларына қол жетімділікті арттыруды жоспарлап отыр, осылайша олар өз білімдерін жаңа қиындықтарға бейімдей алады.

Бұдан басқа, білім мен тәжірибе беру үшін халықаралық сарапшыларды тарту, сондай-ақ шетелде білім алған қазақстандық мамандарды қайтару үшін жағдай жасау перспективалы бағыттардың бірі болып табылады. Бұл "мидың ағып кетуін" жеңуге және Ұлттық кадрлық әлеуетті арттыруға көмектеседі.

Адами капиталды дамыту сонымен қатар әлеуметтік қорғауды күшейтуді және еңбек жағдайларын жақсартуды көздейді, бұл ұзақ мерзімді экономикалық өсу үшін қолайлы жағдай жасайды. Халықтың барлық топтары, соның ішінде ауылдық жерлер үшін білім беру және кәсіптік мүмкіндіктерге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету маңызды, бұл өңірлік диспропорцияларды азайтуға және елдегі жалпы әл-ауқат деңгейін арттыруға көмектеседі.

Мемлекеттік саясат пен жаһандық трендтерді ескере отырып, Қазақстан инновацияларға, білімге және үздіксіз оқытуға сүйене отырып, адами капиталды белсенді дамытуды жалғастыратын болса, халықаралық аренадағы өз ұстанымын жақсартуға барлық мүмкіндікке ие [7].

Қорытындылай келе, адами капиталды дамыту Қазақстан экономикасының орнықты экономикалық өсуі мен әртараптандырылуына қол жеткізудің негізгі факторларының бірі болып табылады. Жаһандық сын-қатерлер мен жеделдетілген цифрландыру жағдайында білім беруге, кәсіптік даярлауға және инновациялық дағдыларды дамытуға инвестициялар ерекше өзекті болып отыр. Қазақстанға білім беру жүйесіндегі реформаларды күшейту, кәсіптік оқытуға қолжетімділікті жақсарту және жоғары білікті мамандарды тарту және ұстап қалу үшін қолайлы жағдайлар жасау қажет. "Қазақстан 2050" сияқты ұзақ мерзімді стратегияларды іске асыру жұмыс күшін болашақ экономиканың талаптарына бейімдеуге ғана емес, сонымен қатар елдің халықаралық аренада бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қалалық және ауылдық теңгерімсіздіктерді азайту үшін оқыту және біліктілікті арттыру бағдарламаларын дамытуды жалғастыру және аймақтық дамуды ынталандыру маңызды. Осылайша, Қазақстан алдағы онжылдықтарда орнықты өсу мен инновациялық дамуға қол жеткізу үшін өзінің адами капиталының әлеуетін табысты пайдалана алады

Әдебиеттер тізімі

1. Константинов Илья. Адами капитал және Ұлттық жобалар стратегиясы.
2. wikipedia.org.
3. Н. С. Зоткина, М. С. Гусарова, А. В. Копытова Человеческий капитал как ведущий фактор развтие компании 2021 год.
4. Аида Оразалиева. Развитие человеческого капитала в нефтесервисном секторе Казахстана 2019 жыл
5. Халықаралық энергетикалық агенттік (IEA): <https://www.iea.org/reports/kazakhstan-energy-profile>
6. Дүниежүзілік банк: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/04/29/equitable-human-capital-is-a-top-priority-for-kazakhstan>